

αρχαία

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τα αρχαία στις ελληνικές πόλεις
της αρχαιότητας

5

Αρχεῖον ἦταν...

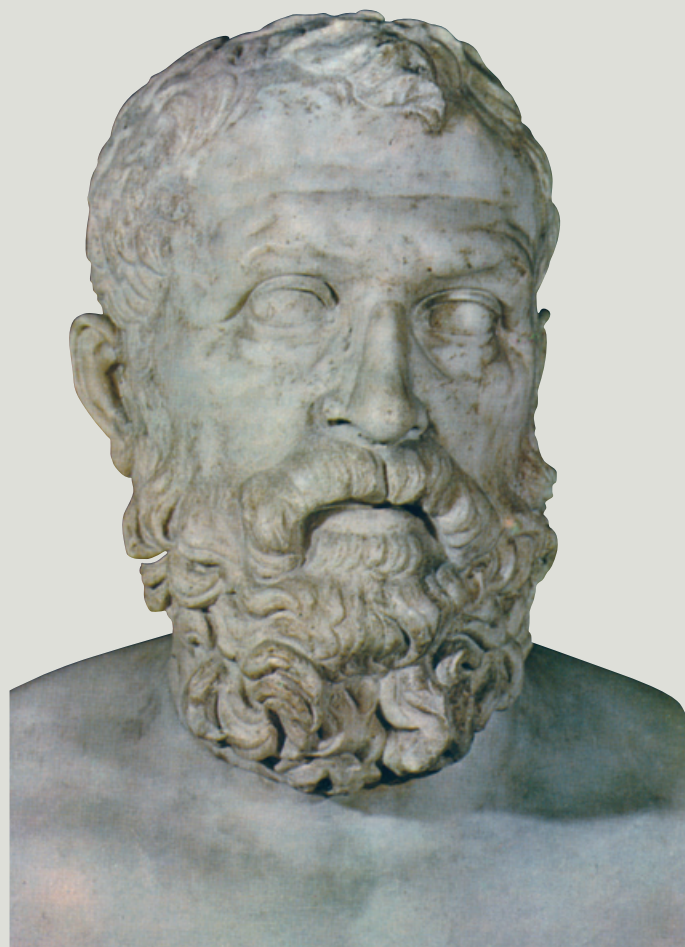
Στην εποχή μας ένα τεκμήριο χαρακτηρίζεται ως αρχεῖο υλικό όταν πάψει πια να είναι λειτουργικό και εφόσον έχει αποκτήσει διαχρονική αξία. Ο όρος «αρχεῖο» δηλώνει κατά συνέπεια την πρόθεση φύλαξης εγγράφων και συγκέντρωσής τους σε χώρους κατάλληλους ώστε να μπορούν να χρησιμοποιούνται χωρίς δυσκολία.

Στα αρχαία χρόνια η λέξη δεν είχε την ίδια έννοια. Αρχικά δήλωνε ένα κτήριο ή χώρο κτηρίου που χρησιμοποιούσαν οι αρχές (αρχαί → αρχεῖον) μιας πόλης. Αργότερα η λέξη στον πληθυντικό αριθμό δήλωνε τόσο το κτήριο όσο και τα έγγραφα που φυλάσσονταν σε αυτό. Στην Αθήνα μάλιστα με τον όρο «αρχεία» εννοούσαν τη συλλογή και φύλαξη εγγράφων όλων των ειδών. Οι νόμοι του Δράκοντα (621 π.Χ.) και του Σόλωνα (594 π.Χ.) αποτελούν τα καλύτερα τεκμηριωμένα και ίσως πρωιμότερα αρχεία της πόλης.

Η ονομασία αρχεῖον βρέθηκε ότι χρησιμοποιήθηκε σε τουλάχιστον είκοσι ελληνικές πόλεις, ενώ παράλληλα απαντούν και οι όροι δημόσιον, δημόσια γράμματα, χρεωφυλάκιον, γραμματεῖον, γραματοφυλάκιον και συγγραφοφυλάκιον. Τα κτήρια των αρχείων χρησίμευαν για τη φύλαξη ιδιωτικών και δημόσιων εγγράφων. Φαίνεται πάντως ότι ένα από τα πρώτα στάδια στην οργάνωση αρχείων στις ελληνικές πόλεις ήταν η παροχή διευκολύνσεων από το κράτος στους πολίτες, με σκοπό την ασφαλή φύλαξη των ιδιωτικών τους εγγράφων, σχετικών με ατομικές περιουσίες ή άλλα δικαιώματά τους, όπως επίσης και την ολοκλήρωση εμπορικών συναλλαγών. Μάλιστα, η κατάθεση ιδιωτικών εγγράφων σε δημόσιο αρχείο κατέληξε να είναι υποχρεωτική, με αποτέλεσμα τη σταδιακή μετατροπή των ημικρατικών και ιδιωτικών αρχείων σε δημόσια αρχεία.

Αντίθετα με τη σημερινή πρακτική, στα αρχεία των ελληνικών πόλεων-κρατών δεν γινόταν διάκριση μεταξύ εγγράφων που φυλάσσονταν λόγω της διαχρονικής τους αξίας και εκείνων που ήταν σε χρήση καθημερινά. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το περιεχόμενο του όρου «αρχεῖον»

διαφοροποιείται ριζικά στη σημερινή εποχή, η ιστορική διαδρομή της συγκέντρωσης και χρήσης τεκμηρίων στον ελλαδικό χώρο από τη Μέση Εποχή του Χαλκού ως τις μέρες μας έχει ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον. Απηχεί την πολιτειακή δομή, την κοινωνική οργάνωση και την καθημερινή ζωή της κάθε ιστορικής περιόδου αλλά και του κάθε σχήματος διακυβέρνησης ξεχωριστά, μιας και γεννήθηκε, όπως άλλωστε και η γραφή, από τις ίδιες ανάγκες: την αποτύπωση των πραγμάτων και τη μετατροπή της άυλης μνήμης των ανθρώπων σε υλικό τεκμήριο.

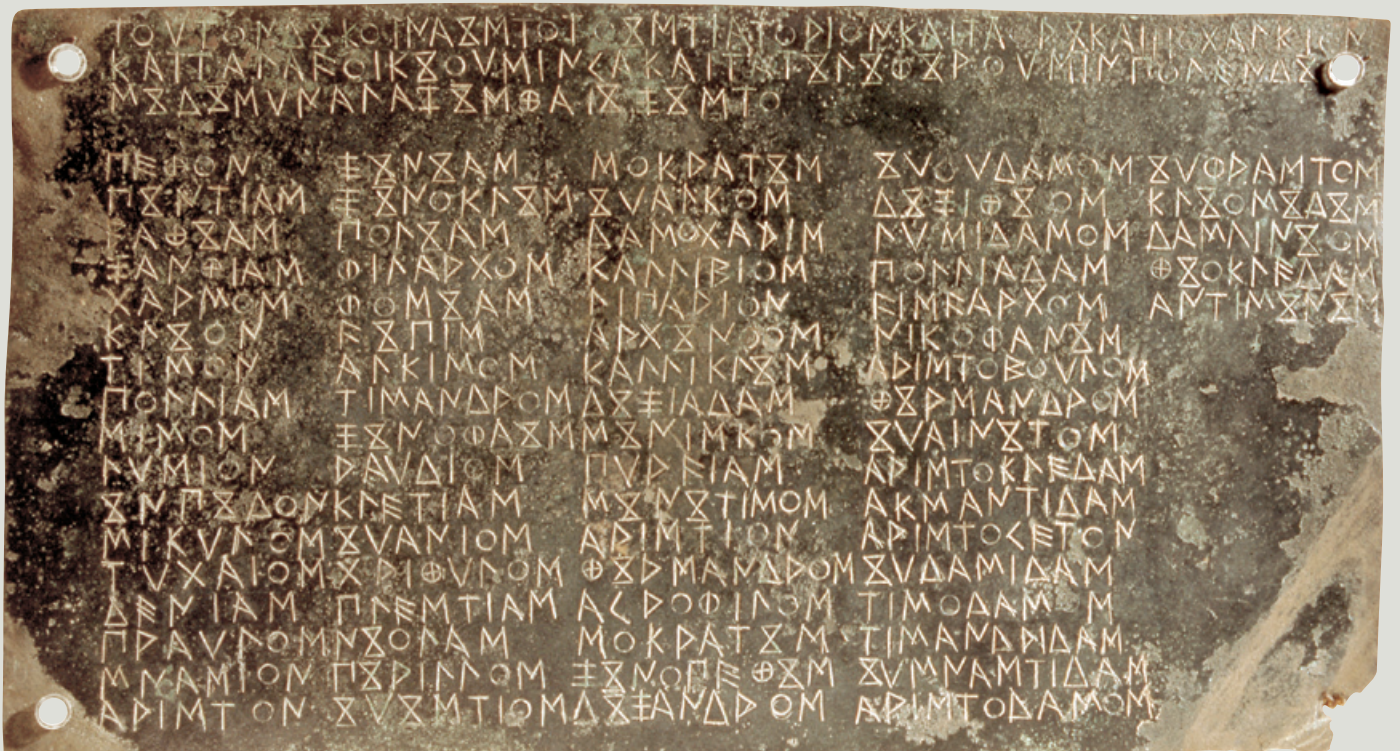

Ο Σόλωνας το 594/3 π.Χ. εξελέγη άρχοντας με έκτακτες εξουσίες –διαλλακτής και νομοθέτης–, με εντολή να προχωρήσει σε νομοθετικές μεταρρυθμίσεις προκειμένου να αντιμετωπιστεί η σοβαρή πολιτική και κοινωνική κρίση που μάστιζε την Αθήνα. Ρωμαϊκό αντίγραφο χάλκινης προτομής των αρχών του 3ου αιώνα π.Χ. που θεωρείται ότι απεικονίζει τον Σόλωνα. *Νάπολη, Museo Nazionale.*

Οι πρωτογενείς πηγές: μια ιστορία με πολλά κενά

Για τα τρέχοντα αρχεία που είχαν το χαρακτήρα της καταγραφής, απογραφής ή συμφωνίας συνήθως χρησιμοποιούνταν υπόβαθρα από φθαρτά υλικά. Αντίθετα από τις ενεπίγραφες λίθινες στήλες (που όμως εξυπηρέτησαν διαφορετικές ανάγκες, εξέφρασαν εξαρχής την επιθυμία της αντοχής στο χρόνο και υπαγόρευαν τη συντομία του κειμένου), τα κείμενα που γράφτηκαν σε ξύλο, δέρμα ή πάπυρο έχασαν ως επί το πλείστον τη μάχη με το χρόνο. Εξαιρετικά περιορισμένα σε αριθμό,

και γι' αυτό πολύτιμα, τα γραπτά τεκμήρια που διατηρήθηκαν μέσα στη γη και βρέθηκαν σε αρχαία κτίσματα κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών, αντί να συμπληρώνουν την ιστορία των αρχείων, δημιουργούν περισσότερα κενά. Από μεγαλύτερη επιτυχία στέφθηκε η έρευνα κτηριακών εγκαταστάσεων που ταυτίστηκαν με αρχεία, παρότι τα περισσότερα από αυτά –με εξαίρεση το Μητρώο στην Αγορά της Αθήνας– είχαν και άλλες χρήσεις και δεν ανεγέρθηκαν αποκλειστικά για τη φύλαξη αρχείων.

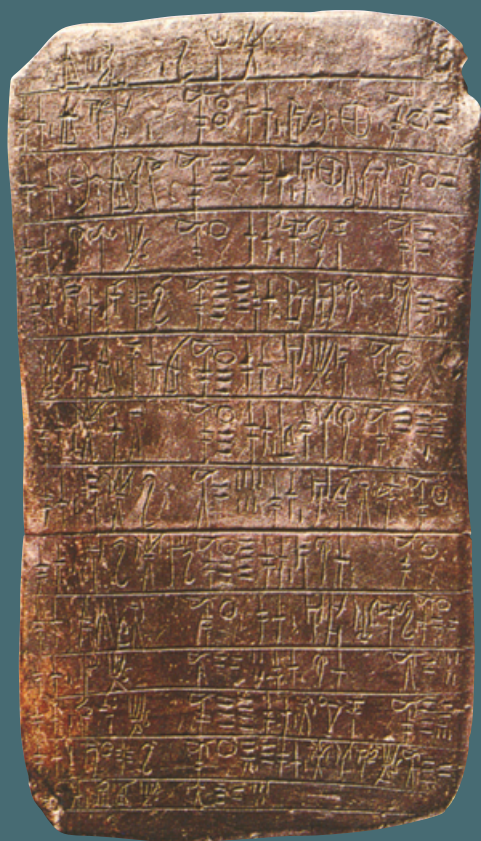

Χάλκινη πινακίδα από τη Σικυώνα. Πρόκειται για αφιερωματική επιγραφή όπου αναγράφονται μέλη ενός ιερού συλλόγου. Χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

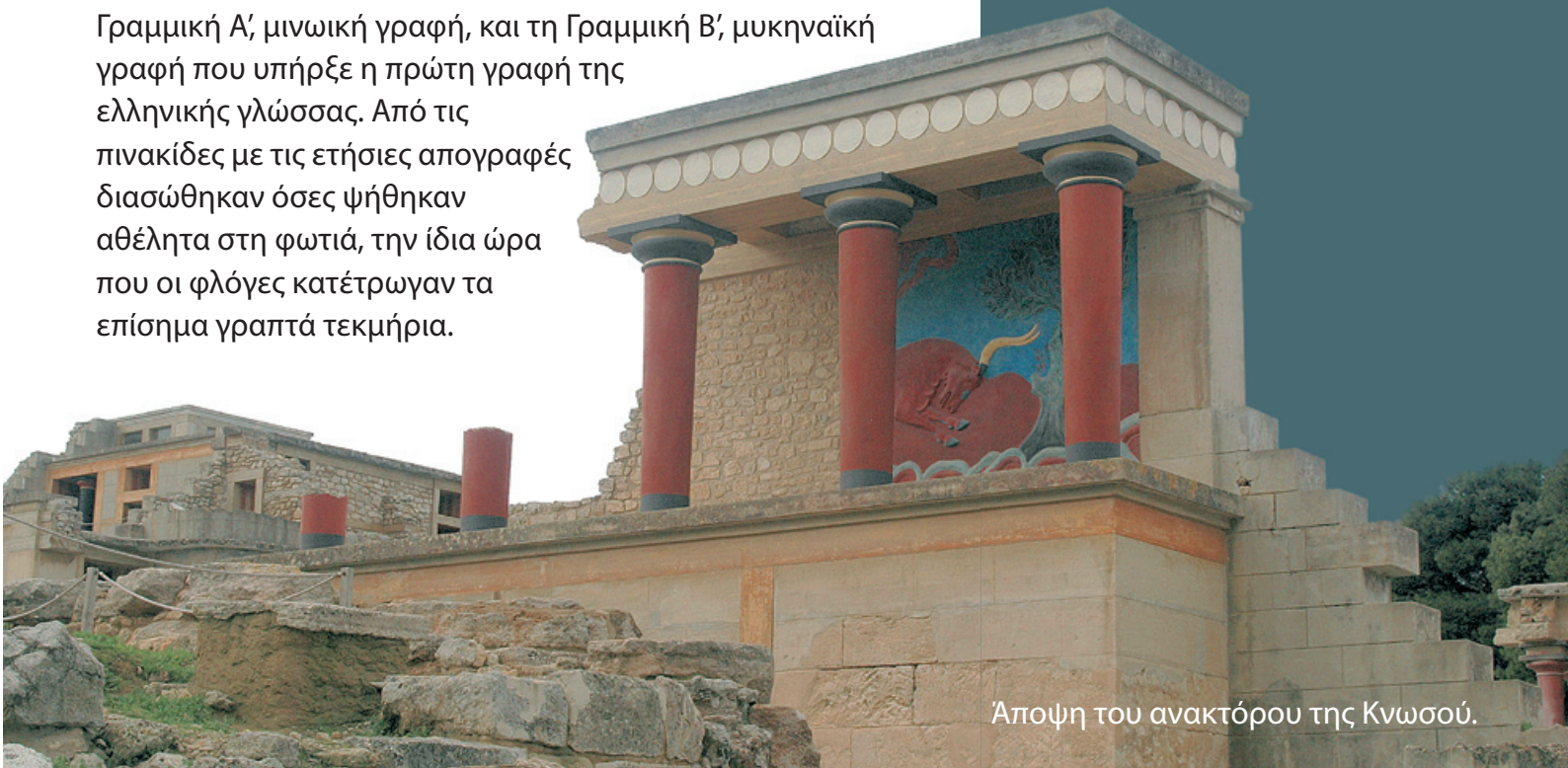
Θέμα τύχης

Τα αρχεία που βρέθηκαν στις ανασκαφές δεν ήταν κατ' ανάγκη και τα σημαντικότερα της εποχής τους. Η διατήρησή τους τις περισσότερες φορές ήταν θέμα τύχης και όχι επιλογή των αρχειοθετών.

Εύγλωττο παράδειγμα αποτελούν τα αρχεία των ανακτόρων της μινωικής και μυκηναϊκής περιόδου που έχουν ανασκαφεί στην Κρήτη και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Τα ανακτορικά συγκροτήματα συνδέονται με την ανάδυση του κράτους κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο. Ο νέος σχηματισμός σηματοδότησε τη γένεση και διάδοση της χρήσης της γραφής, απαραίτητης για τη διεκπεραίωση των γραφειοκρατικών υποθέσεων που συνεπαγόταν η κρατική διοίκηση. Τα κρατικά αρχεία στεγάστηκαν στην καρδιά του ανακτορικού συγκροτήματος, όπως και τα γειτονικά τους θησαυροφυλάκια, σε χώρους απρόσιτους και απομονωμένους. Στην πραγματικότητα τα αρχεία αυτά δεν βρέθηκαν ποτέ. Οι πυρκαγιές που ευθύνονται για τις επάλληλες καταστροφές των οικοδομημάτων εξαφάνισαν κάθε ίχνος εύφλεκτου υλικού, ενώ από ένα γύρισμα της τύχης διατήρησαν τους πρόχειρους καταλόγους της ετήσιας απογραφής των αγαθών. Πρόκειται για τις μικρές πλάκες από άψητο πηλό με χαραγμένα κείμενα λογιστικού περιεχομένου, τις γνωστές μας πινακίδες με τη Γραμμική Α', μινωική γραφή, και τη Γραμμική Β', μυκηναϊκή γραφή που υπήρξε η πρώτη γραφή της ελληνικής γλώσσας. Από τις πινακίδες με τις ετήσιες απογραφές διασώθηκαν όσες ψήθηκαν αθέλητα στη φωτιά, την ίδια ώρα που οι φλόγες κατέτρωγαν τα επίσημα γραπτά τεκμήρια.

Πινακίδα με Γραμμική Β' γραφή από το αρχείο του ανακτόρου της Πύλου. Χρονολογείται τον 13ο αιώνα π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

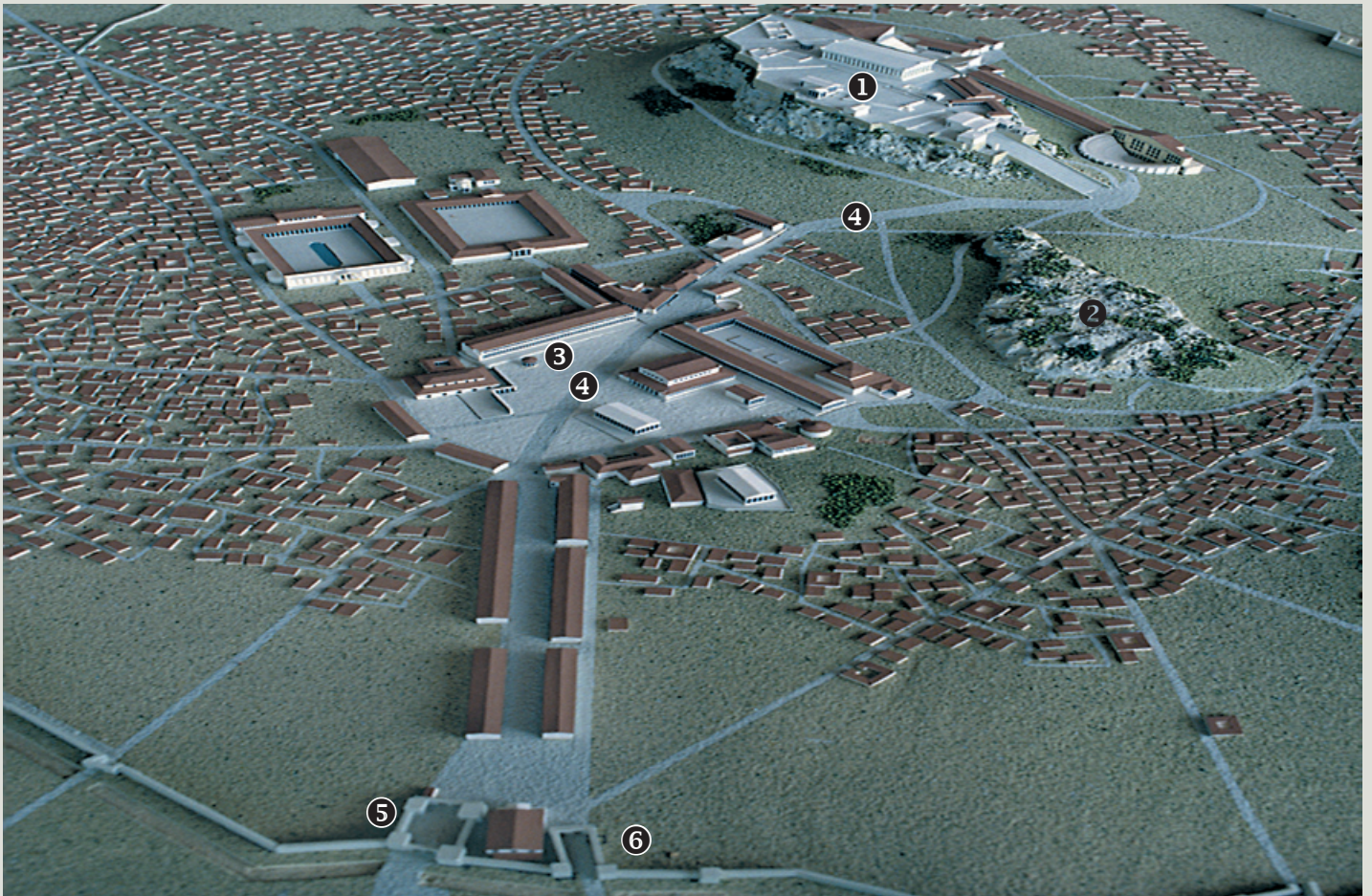

Άποψη του ανακτόρου της Κνωσού.

Δημόσιες επιγραφές

Στην αυγή των λεγόμενων ιστορικών χρόνων η πόλις με την έννοια της πόλης-κράτους, μιας μικρής ή μεγαλύτερης γεωγραφικής ενότητας με αυτονομία και αυτοδιοίκηση, αποτέλεσε τον νέο τρόπο διοίκησης, κατά τον οποίο οι δημόσιες υπηρεσίες και η αρχαιακή τους οργάνωση έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Οι υπηρεσίες αυτές όφειλαν να αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της διακυβέρνησης της πόλης, πράγμα που ίσχυσε για αιώνες. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Πausanias, απαριθμώντας τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να ονομαστεί ένας οικισμός πόλη, αναφέρει την ύπαρξη

αρχείου ως πρώτου προαπαιτούμενου: «...[η Πανοπέα] είναι πόλη των Φωκίων, αν μπορεί βέβαια κανείς να την ονομάσει πόλη, αφού δεν έχει ούτε αρχεία, ούτε γυμνάσιο, ούτε θέατρο, ούτε αγορά, ούτε δημόσιες κρήνες.» (Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις* 10.4.1) Το παράδειγμα της Αθήνας θα μας απασχολήσει εδώ περισσότερο, όχι μόνο γιατί διαθέτουμε καλύτερη τεκμηρίωση για την εξέλιξη των αθηναϊκών αρχείων αλλά και γιατί η εξέλιξη αυτή υπονοεί μια διαφορετική πορεία, που οφείλεται στη σταδιακή αλλαγή του πολιτεύματος από την αριστοκρατία στη δημοκρατία.

Μακέτα που απεικονίζει το κέντρο του αθηναϊκού άστεως όπως θα ήταν τον 2ο αιώνα μ.Χ. Διακρίνονται ο βράχος της Ακρόπολης (1), ο Άρειος Πάγος (2), η Αγορά (3), η οδός των Παναθηναίων (4), η περιοχή του Διπύλου (5) και τα τείχη στον Κεραμεικό (6).

Η αξία της πέτρας

Οι Αθηναίοι ήδη από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. ακολούθησαν την πρακτική της γραφής κρατικών αρχείων σε λίθινα υπόβαθρα, πρακτική που στα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. γενικεύεται με έγγραφα που αφορούσαν οικονομικούς καταλόγους, τιμητικά ψηφίσματα και άλλες ανακοινώσεις προς έλεγχο των πεπραγμένων της πολιτείας και ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Οι λίθινες επιγραφές που τοποθετούνταν τόσο στον Παρθενώνα όσο και σε δημόσιους χώρους της πόλης αποτέλεσαν σημαντικά «μνημεία» της αθηναϊκής δημοκρατίας. Αθηναίοι συγγραφείς και ρήτορες επικαλούνταν συχνά κείμενα λίθινων επιγραφών τις οποίες το σύνολο των πολιτών αναγνώριζε ως καταγεγραμμένα, αυθεντικά και αξιόπιστα αρχεία. Παρότι δεν πρόκειται για πρωτότυπα έγγραφα της πόλης, αλλά για ένα μικρό μέρος του μεγάλου όγκου των επίσημων αρχείων, τα κείμενα των λίθινων επιγραφών, εκτός από τους πολλούς και πρακτικούς σκοπούς που εξυπηρετούσαν (πληροφόρηση, τεκμηρίωση, επισημοποίηση αποφάσεων κ.ά.), δήλωναν σε συμβολικό επίπεδο τη διαφάνεια της οικονομικής και πολιτικής διακυβέρνησης της πόλης. Οι λίθινες επιγραφές στήνονταν σε δημόσιους χώρους και απευθύνονταν σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες. Σε συμβολικό επίπεδο η πέτρα, το υπόβαθρο της επιγραφής, δήλωνε ότι μπορούσαν να διαρκέσουν για πάντα. Όσο για τα φθαρτά αρχεία της πόλης, τα κατέστρεφαν εφόσον δεν τα θεωρούσαν πλέον χρήσιμα, με κάποιες εξαιρέσεις αρχείων που φρόντιζαν να διατηρηθούν για μεγάλα χρονικά διαστήματα, δεκαετίες, ακόμα και αιώνες.

Τα αρχεία των ναών

Οι ναοί στην αρχαία Ελλάδα ήταν σημαντικά κέντρα τήρησης αρχείων. Οι ιερείς κατέγραφαν με επιμέλεια τα περιουσιακά στοιχεία των ναών, τους θησαυρούς και τα αφιερώματα των πιστών, ακόμα και οικονομικούς απολογισμούς οικοδομικών εργασιών που γίνονταν στους ναούς. Οι καταγραφές αυτές σε πολλές περιπτώσεις δημοσιεύονταν σε

Άποψη του ναού του Απόλλωνα στους Δελφούς. Στο ναό υπήρχε το *χρησμογραφείον*, όπου φυλάσσονταν τα αρχεία και οι κατάλογοι των αθλητών που είχαν νικήσει στα Πύθια.

λίθινες στήλες οι οποίες τοποθετούνταν μέσα στο ιερό. Πολλά παραδείγματα έχουν σωθεί από την Ακρόπολη της Αθήνας και αφορούν απολογισμούς για την ανέγερση των ναών και την κατασκευή του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς ή καταλόγους με αφιερώματα.

Ένα ψήφισμα του 4ου αιώνα π.Χ. αναφέρει την

εντολή που έδωσαν οι πρυτάνεις να γίνει καταγραφή όλων των αντικειμένων που περιείχε η **Χαλκοθήκη**: «... Αφού εξεταστούν και καταγραφούν όλα, ο γραμματέας της βουλής να αναγράψει τον κατάλογο σε λίθινη στήλη η οποία θα στηθεί μπροστά στη Χαλκοθήκη.» (Ελεύθερη απόδοση)

Μέρος των οικονομικών αρχείων των μεγάλων ιερών αφορούσε τις συναλλαγές τους προς τρίτους εφόσον τα ιερά λειτουργούσαν και ως τράπεζες: δάνειζαν χρήματα στις πόλεις-κράτη και δέχονταν προς φύλαξη (παρακαταθήκη) χρήματα ή πολύτιμα αντικείμενα από αυτές αλλά και από ιδιώτες. Οι συναλλαγές καταγράφονταν και φυλάσσονταν στα αρχεία των ναών.

Στους ναούς φυλάσσονταν ακόμα έγγραφα που αφορούσαν απελευθέρωση δούλων, η οποία γινόταν επισήμως πράξη με την πώληση ή την αφιέρωση των δούλων στο ιερό. Για λόγους δημόσιου συμφέροντος που απέρρευε από αυτές τις συναλλαγές, οι ιερείς δημοσιοποιούσαν τις αποφάσεις αναγράφοντάς τες σε λίθινες στήλες.

Τέλος τα ιερά που λειτουργούσαν ως μαντεία, όπως το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, τηρούσαν αρχεία χρησμών στα οποία ανέτρεχαν οι ιερείς προκειμένου να ακολουθήσουν μια συγκεκριμένη πολιτική για κάθε υπόθεση που αναλάμβαναν. Η πρακτική της τήρησης αρχείων στους ναούς θα δημιουργούσε αυξημένες ανάγκες για γραφική ύλη, όπως διαπιστώνουμε από μαρτυρίες που αναφέρονται σε αγορές παπύρου και ξύλου για τα αρχεία του ναού του Απόλλωνα στη Δήλο.

Σχόλια

Χαλκοθήκη: Κτήριο δίπλα στον Παρθενώνα όπου φυλάσσονταν τα χάλκινα αναθήματα που είχαν αφιερώσει κατά καιρούς οι πιστοί στην Ακρόπολη.

Βιβλιογραφία

Brosius, M. (επιμ.), *Ancient Archives and Archival Traditions: Concepts of Record Keeping in the Ancient World*, Oxford University Press 2004.

Camp II, J., *Η Αγορά της Αθήνας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.

Glantz, G., *Η ελληνική «πόλις»*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.

Harris, V.W., *Ancient Literacy*, Harvard University Press, Κάμπριτζ Μασαχουσέτη 1989.

Macdonald, W.A., "Note on a Fragment of an Archaic Inscription from Dreros", *Hesperia*, τ. 25, American School of Classical Studies at Athens 1956, 69-72.

McKemmish, S. – M. Piggot – B. Reed – F. Upward (επιμ.), *Archives Record Keeping in Societies*, Charles Sturt University – Centre for Information Studies, Αυστραλία 2005.

Meritt, B.D., *Inscriptions from the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Πρίνστον Νιου Τζέρσεϊ 1966.

Posner, E., *Archives in the Ancient World*, Harvard University Press, Κάμπριτζ Μασαχουσέτη 1972.

Sickinger, P.J., *Public Records and Archives in Classical Athens*, University of North Carolina 1999.

Thomas, R., *Literacy and Orality in Ancient Greece*, Cambridge University Press 1992.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Έλενα Μπαζίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

